

УДК 343.121+343.144

Кастарнов Дмитро Борисович –
ад'юнкт кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ

МІСЦЕ ОБСТАВИН, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ ОСОБУ ОБВИНУВАЧЕНОГО, У СИСТЕМІ ОБСТАВИН, ЯКІ ПІДЛЯГАЮТЬ ДОКАЗУВАННЮ

На підставі вивчення та аналізу наукових робіт вітчизняних і зарубіжних учених розглянуто актуальні проблеми доказування, визначено місце й значення обставин, що характеризують особу обвинуваченого в системі обставин, які підлягають доказуванню.

Ключові слова: особа обвинуваченого; вивчення особи обвинуваченого; кримінальний процес; обставини, що підлягають доказуванню.

На основании изучения и анализа научных работ отечественных и зарубежных ученых рассмотрены актуальные проблемы доказывания, определено место и значение обстоятельств, характеризующих личность обвиняемого в системе обстоятельств, подлежащих доказыванию.

Ключевые слова: личность обвиняемого; изучение личности обвиняемого; уголовный процесс; обстоятельства, которые подлежат доказыванию.

Обставини, що підлягають доказуванню (ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України), як центральна інформаційна модель розслідування злочинів виконують одну з головних функцій у досудовому розслідуванні, визначаючи напрям пізнавальної діяльності та націлюючи учасників досудового розслідування на встановлення фактів, що мають значення для кримінального провадження. Ці обставини є сукупністю пов'язаних і взаємозумовлених різних за значенням елементів.

Метою статті є визначення місця та специфіки обставин, що характеризують особу обвинуваченого в системі обставин, які підлягають доказуванню, з'ясування їх значення для кримінального провадження.

Проблеми дослідження обставин, що характеризують особу обвинуваченого, завжди становили інтерес для науковців і висвітлювались у роботах Ю. І. Азарова, П. Д. Біленчука, М. М. Букаєва, М. Т. Ведернікова, Н. М. Гребньової, А. П. Гуськової, М. Г. Коршика, Г. К. Курашвілі, О. О. Левендаренка, І. А. Макаренка, І. А. Матусевича, Г. М. Омеляненко, В. Т. Очередіна, С. С. Степичева, П. П. Цветкова, С. П. Щерби та ін.

Зазначені науковці розглядали проблеми визначення системи обставин, що характеризують особу обвинуваченого, способи доказування таких обставин, відображення відомостей про особу обвинуваченого в процесуальних документах, визначення місця відомостей про особу обвинуваченого в структурі предмета доказування тощо. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що вивчення особи обвинуваченого – важлива умова забезпечення принципу повноти, усебічності та об'єктивності дослідження обставин кримінального провадження, обґрунтовано та розроблено низку практично значущих положень і рекомендацій щодо особливостей, методів та способів вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Отже, ці вчені розглянули та розв'язали низку важливих проблем, що стосуються доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого. І хоча їх дослідження переважно ґрунтуються на законодавстві колишнього СРСР та часів дії КПК України 1960 р., багато положень та висновків мають концептуальний характер, а рекомендації – важливе практичне значення, з огляду на що не втратили актуальності та з успіхом можуть використовуватись у сучасній правозастосовній практиці. Водночас не можна заперечувати необхідність розроблення нових, перегляду та доповнення наявних положень щодо визначення місця обставин, що характеризують особу обвинуваченого в структурі предмета доказування з урахуванням та основі сучасного законодавства й стану правозастосовної практики.

Ознайомлення з емпіричними даними засвідчило, що в практичній діяльності доказування обставин, які характеризують особу обвинуваченого, не завжди відбувається якісно й обмежується збиранням довідкової та загальної інформації, що, звісно, не замінює повноцінного аналізу цих обставин. Зокрема, недоліки в частині неповного та неточного встановлення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, призводять до слідчих помилок, хибних висновків щодо обставин кримінального провадження, під час вирішення питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності та призначення покарання.

Тому доцільним є узагальнення та конкретизація окремих доктринальних і практичних підходів, рекомендацій відносно доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого. Це дасть змогу підкреслити значення таких обставин, визначити їх місце в предметі доказування, оцінити вплив на інші обставини, що підлягають доказуванню, показати їх взаємозв'язок. Так, у ст. 91 КПК України зазначено, що до обставин, які підлягають доказуванню, належать:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Про необхідність доказування обставин, що стосуються особи обвинуваченого, ідеться в п. 2 ст. 91 КПК України (винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення) та в п. 4 ст. 91 КПК України (обставини, які характеризують особу обвинуваченого).

Водночас не можна не звернути увагу на те, що законодавець не конкретизує, які саме обставини, що характеризують особу обвинуваченого, підлягають доказуванню. На нашу думку, саме відсутність відповідного переліку створює певні складності в правозастосовній практиці.

Що стосується розміщення цих елементів процесуально значущої інформації про особу обвинуваченого в різних пунктах правової норми, то такий підхід можна пояснити відмінностями змісту й значення такої інформації. Так, можна припустити, що законодавець розмежує характеристики, передбачені в п. 2 ст. 91, п. 4 ст. 91 КПК України, за безпосередністю їх відношення до події кримінального правопорушення.

У п. 2 ст. 91 КПК України йдеться про встановлення факту вчинення злочину певною особою, а характеристика особи обвинуваченого (п. 4 ст. 91 КПК України) має значення лише в разі, якщо встановлено факт учинення певною особою кримінального правопорушення.

У літературі існує позиція, згідно з якою обставини щодо винуватості обвинуваченого, форми, вини, мотиву й мети вчинення кримінального правопорушення – це особистісна складова, що має безпосереднє відношення до події злочину, а обставини, що характеризують особу обвинуваченого – особистісна інформація, опосередковано пов'язана з учиненням злочину механізмами, передбаченими у п. 2 ст. 91 КПК України. Опосередкований характер інформації про особу обвинуваченого – це інформація, що характеризує особу незалежно від події злочину [1, с. 98–99].

У роботах, присвячених доказуванню в кримінальному процесі, існує позиція, згідно з якою неможливість перебачити в правовій нормі всі обставини, що можуть мати значення для правильного вирішення справи, призвела до того, що, крім поняття «предмет доказування», у теорії оперують поняттям «обставини, які підлягають доказуванню», що включає, крім предмета доказування, також «доказові (проміжні)» та «допоміжні» факти. Неоднорідність обставин, що підлягають доказуванню, зумовила необхідність виокремлення з них тих, установлення яких становить головну мету доказування, визначає результат розслідування, розмежування двох

можливих за результатами розгляду справи рішень. Так виникло поняття головного факту, який визначають як факт учинення злочину певною особою або як наявність складу злочину в усіх його чотирьох компонентах як сукупність фактів, з яких складається кримінально каране діяння [2–4]. Водночас склад злочину не передбачає всіх обставин, що підлягають доказуванню. Наприклад, за межами складу злочину перебувають обставини, що характеризують особу обвинуваченого, більшість обставин, що обтяжують або пом'якшують відповідальність, у той час як усі вони повинні бути підтвержені відповідними доказами. Отже, сукупність обставин, що підлягають доказуванню, складна та неоднозначна, що потребує поєднання їх у взаємопов'язану систему [5, с. 114].

Підтримує цю позицію А. А. Гавриленко, зазначаючи, що вивчення обставин, які характеризують особу обвинуваченого, як частини предмета доказування не може відбуватись без взаємозв'язку з іншими його елементами, що зумовлено їх взаємодією загалом як системи. Під час вивчення взаємозв'язку структурних частин предмета доказування їх диференційовано за двома рівнями: перший рівень – з обставинами головного факту, другий – з іншими обставинами.

Першим елементом головного факту, установлення якого вимагає закон, є подія кримінального правопорушення. Якщо цей предмет доказування відсутній, то підстав для провадження немає, а отже, немає необхідності досліджувати інші обставини, що підлягають доказуванню. Під час з'ясування події злочину необхідно встановити його об'єкт і предмет, обставини, що характеризують особу обвинуваченого та дії потерпілого. Зв'язок з об'єктивною стороною може прослідковуватись у тому, що суб'єктивні чинники (наприклад, наявні в особи навички) слугують критерієм вибору засобів учинення злочину, способів приховування слідів злочину тощо.

Вивчення обставин, що характеризують особу обвинуваченого, може дати відповідь щодо можливості використання або застосування конкретною особою спеціальних засобів або характеризувати способи вчинення злочину та надати відповідь на запитання, чи могла ця особа учинити цей злочин. З'ясування винуватості у вчиненні злочину, форми вини

та мотиву передбачає встановлення не тільки умислу або необережності, а й факту учинення злочину конкретною особою, тобто необхідно встановити тотожність особи. Також слід доказати наявність вини – психічне ставлення особи до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Крім того, значна кількість обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання зумовлена характеристикою особи обвинуваченого. Важливим є врахування особи обвинуваченого під час встановлення фізичного й психічного примусу та інших підстав, що виключають злочинність діяння. Непрямий зв'язок з обставинами, що характеризують особу обвинуваченого, спостерігається з обставинами, які також виражають об'єктивну сторону злочину, тобто характером та розміром шкоди, спричиненої злочином. Кореляція полягає в тому, що властивості особи, яка вчинила злочин, можна визначити, досліджуючи наслідки вчиненого злочину. Таким чином, вивчення особи обвинуваченого в межах предмета доказування не повинно відбуватися поза іншими елементами предмета доказування [6, с. 38].

Подібну точку зору висловлює також Н. Н. Гребнева, яка зазначає, що однією з цілей вивчення особи обвинуваченого є правильне вирішення питань кримінально-правового характеру, що виникають у процесі провадження, а насамперед, чи досягнув обвинувачений віку кримінальної відповідальності, чи осудний він. Крім того, відомості про особу обвинуваченого важливі для правильної кваліфікації вчиненого у випадках, коли ті або інші склади злочинів містять кваліфікуючі ознаки, що належать до суб'єкта злочину, для визначення виду покарання, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за цей злочин, умовного звільнення, відстрочки відбування покарання. Чимало питань кримінального процесуального характеру можуть бути правильно вирішені лише за умови, що в провадженні будуть встановлені необхідні характеристики про особу обвинуваченого. Характеристики особи обвинуваченого враховуються також під час обрання запобіжного заходу.

Відомості про особу обвинуваченого є важливим елементом обставин, що підлягають доказуванню в процесі

розслідування. Усі елементи, що належать до предмета доказування, перебувають у тісному взаємозв'язку. Це означає, що вимоги встановлення тих або інших властивостей, що характеризують особу обвинуваченого, забезпечується також шляхом доказування обставин, що належать до події злочину, винуватості обвинуваченого, форми його вини й мотивів учинення злочину, обставин про характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, обставини, що впливають на ступінь та характер відповідальності обвинуваченого [7, с. 11].

З огляду на зазначене, доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого – важлива умова законності, повноти й об'єктивності кримінального провадження. Її виконання можливе за умови усвідомлення та правильної оцінки значення цих обставин, володіння прийомами та методами збирання відповідної інформації.

Підбиваючи підсумки, зробити зазначити, що обставини, які характеризують особу обвинуваченого, посідають важливе місце в системі обставин, що підлягають доказуванню, мають свою специфіку та пов'язані з іншими елементами цієї системи. У встановленні обставин, зазначених у п. 1.2 ст. 91 КПК України, доказування обставин, що характеризують особу обвинуваченого, є необхідним та обов'язковим, адже ці обставини у зв'язку подією злочину та особою, яка його вчинила, слугують доказом таких обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахмедшин Р. Л. Стаття 73 УПК РФ Границы и объем исследования личности обвиняемого / Р. Л. Ахмедшин // Вестник Томского государственного университета. – 2012. – № 361. – С. 98–99.
2. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 140 с.
3. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : ВГУ, 1978. – 303 с.
4. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – Т. 1. – М. : Наука, 1959. – 363 с.

5. Лазарева В. А. Доказывание в уголовном процессе / В. А. Лазарева. – М. : Юрайт, 2010. – 343 с.

6. Гавриленко А. А. Взаимосвязь элементов предмета доказывания при исследовании вопросов характеристики личности обвиняемого / А. А. Гавриленко // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 333. – С. 38–39.

7. Гребнева Н. Н. Обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, как элемент предмета доказывания по уголовному делу : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Н. Н. Гребнева. – Тюмень, 2006. – 18 с.